

и съотношения. На много места изложението е есенциално в най-хубавия смисъл на тази дума, е размисли и асоциации, с бегли импресивни намеци и емоционален подтекст, със смяна на естетически пластове. Без да е съзнателно търсен, проявен е и усет за хумористичното, забавното, парадоксалното, често неотделимо дори от най-сериозното и авторитетното. Ето началото на очерка за д-р Кръстев:

„На двадесет и две годишна възраст Кръстев Котева Кръстев завърши през 1888 год. с докторска титла по философия и естетика Лайпцигския университет при прочутия професор Вундт. С тази титла се завърна в България, кичеше се с нея и стана известен като д-р К. Кръстев.“ Какъв сложен облик има глаголет „кичеше се“ — без да се чувствава каквато и да е ирония, тук е показано остроумие, насочващо към същността. Тогава д-р Кръстев е бил съвсем невъзрел момък. По-късно забравяме това, респектирани от цялостното творческо и научно дело на мастития литературовед. Забравяме, че и на него са присъщи човешките увлечения, пък и суетността, характерна за младите. Тя не пречи за излята на таланта; посочването и пък не пречи на пietetа, с който е характеризирано делото.

В същност всеки от тези очерци-портрети носи своя атмосфера, най-подходяща за конкретната личност — така, както я чувствава литературоведът и мемоаристът Стефан Попвасилев. Например за Иван Шишманов се говори с различни интонации. Тук по-подчертано е уважението и възторгът от преподавателските качества на професора, от неговата крупна обществена и общокултурна дейност, от неговата човешка общителност и непринуденост. Тук също не се пренебрегва любопитното — например съобщението за колекцията от перодермични на творчески личности. Това увлечение на проф. Шишманов е неотделимо от неговата голяма обич към творците. Приведените в очерка писма разкриват цял един свят с различни проблеми и прояви. Виждаме позиции на Шишманов по важни въпроси — за пуризма, за правописа, за становищата на Кирил Христов и др. (с. 44—45). В същото писмо дори има отзвук от „катастрофалното землетресение в Чирпанско“.

От тези и подобни изказвания могат да се правят редица интересни изводи за личния стил и отнoшението към творческите проблеми, за индивидуалността и за народопсихологията, за еволюцията в културното ни развитие. Те са неоченими като документи за личности и епохи. В същото време, приведени в очерците, придобиват ново звучене, хвърлят обилна светлина върху моменти от миналото.

Засиленият интерес към нашата литература и култура в чужбина намира израз в ред изследвания на големи учени, посветили голяма част от своите усилия на българистиката. С мнозина от тях Стефан Попвасилев е бил

лично познат и своите впечатления той предава в живи и интересни скици, съчетани с литературоведска оценка на делото. Във втория отдел на книгата са поместени такива портрети и характеристики на Густав Вайганд, Михаил Г. Попруженко, Николай С. Державин, Станислав Слонски, Станислав Шобер, Андре Мазон, Леон Больо, Йозеф Пага, Ерико Дамини, Луиджи Салвини и Никола Миркович. За някои от тях досега е писано твърде малко, повече в изследователски план. Бележките на Ст. Попвасилев ни ги представят непосредствено, те изпълват пред нас като хора, като творци. Изразено е голямо уважение и признателност към дейността им за българската култура.

Цялата книга на Стефан Попвасилев „Спомени за творци на словото“ е написана много свежо, на великолепен български език. Във всеки ред личи възискателност и прецизност за мястото и значението на всяка дума. Потърсени са изразни съчетания и форми, които са далеч от шаблона, далеч от робуването на чуждестранните образци, които са близко до народната реч и най-вълнуващите и изяви. Словото на Стефан Попвасилев е един пример, как да се говори по въпроси на литературата и литературознанието, без каквато и да е сканованост или схематизъм.

Благодарни и хубави са усилията на автора, който вече десетилетия наред не престава да твори с обич и всеотдайност творчески ценности, не престава да воюва за богатството и чистотата на езика ни.

Иван Попиванов

NEUES HANDBUCH DER
LITERATURWISSENSCHAFT
Akademische Verlagsgesellschaft
Athenaion. Frankfurt am Main

По своята същност това 25-томно издание не е просто „Наръчник на литературната наука“, както скромно и непретенциозно внашав заглавието му. Следваната от авторите единна концепция, обхващаща отделните статии и тяхната форма, осъществяват разработки и най-вече защитаващите с тях научни становища по редица основни въпроси на духовния живот в Европа приближават изданието повече до изискванията на една своеобразна енциклопедия или панорама на характерните процеси, явления и личности в много европейски страни, изградена съобразно с постиженията и новите насоки на съвременната литературна наука. Такова именно определение произтича и от предварителните пояснения на редакцията: използвани са сравнителни и литературно-социологически методи; избягнато е затвореното разглеждане на отделните национални литератури, защото вече не е желано „едно просто събиране на национални литератури от диахронен поглед“; нужно

е „да се поставят на преценка от синхронни гледища наднационалните културно-обществени предпоставки, структурните успоредности и непосредните преплитания се литературни връзки“. Ето защо тематичното единство на томове и техните единични приноси — добавя редакцията — са обосновани в „наднационалните стилкови епохи и жанрови традиции“.

Особено показателен е и широкият обхват на изданието в тематично и хронологично отношение. Предмет на изследване и оценка в отделните томове са старите ориенталски литератури, гръцката и римската литература, късната античност и Средновековието, Ренесансът и Просвещението, романтизмът и реализмът в европейските литератури, тяхното развитие между двете световни войни. Два тома третират процесите в азиатските литератури, а последният 25-и том ще разглежда въпроси на литературнонаучната методика.

Налице е едно от различните видове мащабни сравнителни изследвания, 22 тома от което са посветени на общите и главни по своето значение идейно-художествени течения, образци и личности в европейските литератури. Това е едно проучване, което не само прилага свойствени за съвременната литературна наука методи и постижения, но е и несъмнено важен момент в нейното развитие. От такава в същност позиция и трябва да бъдат преценявани методологическите принципи на изданието, неговата обща концепция и несъмнените му сполуки в изясняването на поставените въпроси.

Задачата на предлаганата рецензия е твърде ограничена — да представи том 11, 12 и 13, посветени на европейското Просвещение. Съгласно с възприетия композиционен план първият (11) том характеризира Просвещението и проследява неговия прояви „във всички европейски страни“, третият (13) том се занимава специално с върховите моменти в историята на френското Просвещение и с отделни постижения на същото движение в Англия, Италия, Испания и Русия; вторият (12) том, за съжаление още неиздаден, трябва да разгледа в определена система произведенията в списанията от епохата на Просвещението.

Както вече бе отбелязано, съставителите на това мащабно издание се ръководят от желанието да поставят въпросите на широка сравнителна основа и избягвайки тясната национално-историческа рамка на анализа, да представят главно „наднационални явления“, или, с други думи — общи процеси и закономерности. Този толкова свойствен за сравнителното литературознание подход (разбиран и прилаган различно) е потвърден в предговора към том единадесети изрично в съгласие и с аналогичните схващания на световноизвестния романист-компаративист Вернер Краус: „За концепцията на предлаганата том определящ е възгледът, че само сравнителното проучване може да онагледя преплитането между националните литератури.“

Всичко това е вече общоприета истина. Предпочетеният от редакцията тематичен и композиционен модел очертава един от възможните пътища за постигането на набелязаната задача. Показатели са дори самото съдържание на двата тома и поставените в тях възлови въпроси на Просвещението, един от които са били изяснявани в миналото с ограничен фактически материал и от позициите на остарели методологически схващания. Например: Социални основи и основни черти на мисленото; Литературната естетика; Теорията на сатирата на Просвещението; Европейската комедия на Просвещението и буржоазната драма; Теоретични аспекти на романа и форми на сатиричния роман от XVIII в.; Просвещението във Франция; Развитието на книгата или вярата в силата на словото; Литературното наследство на Волтер, Монтескьо, Жан-Жак Русо и Дидро; Литературата на Просвещението в Испания и Италия; Руската литература през XVIII в. По правило изясняването на почти всички въпроси е обвързано концептуално с постиженията и развитието на немската мисъл през XVIII в.

Успяват ли инициаторите и съставителите на това представително издание да обхвалят епохата на Просвещението с онзи нейни особености, които характеризират изаята на определени идеи и тенденции „във всички европейски страни“, както е посочено в първа част (том XI)? Въпросът е основателен, но отговорът му предполага поне отчасти подробен анализ на съответни глави. Във всеки случай трудно е да бъде напълно положителен — в труда не са включени югоизточноевропейските и други европейски литератури, в които Просвещението има повече или по-малко съществени постижения и бележи етап в развитието им. Въпреки многократно заявяваното несъгласие с прилаганите в миналото европоцентристки схващания за обхвата на Просвещението и други хуманитарни движения на практика е очертана граница, която разкъсва единността на процесите и естествено създаването именно върху основата на Просвещението исторически, идейно-естетически и стилкови връзки между националните литератури. Не е разкрита дори географската широта на възприемането на идеите на западноевропейското и руското Просвещение — един не първостепенен, но много съществен аспект на проблема за Просвещението изобщо и специално в балканските страни, където през последните години се проучва с повишен интерес. Засяга го по принципи и Валтер Хинк, доколкото изтъква последователното развитие на движението в Англия, Франция, Германия, и . . .“ онзи страни, които възприемат като главна насока само западните подтици . . .“ (т. 11, с. 2). Но толкова.

Изтъквайки това ограничение, правилно е да се каже, че концепцията на рецензирания труд има пред очи главно (ако не и единствено) големите европейски страни. С литературните процеси в тях са обосновани също и из-

водите за „наднационалните явления“. Наистина много от тези литератури имат такова значение и в този смисъл избраната посока на изследването не е неправилна. И въпреки всичко това е едната страна на въпроса, която не обхваща в нужната пълнота диалектиката на „наднационалните процеси“ от епохата на Просвещението, нито пък обосновани вече разбирания в съвременното сравнително литературознание.

Заслужават висока оценка ерудитията и професионалната вещина, с която авторите и на двата тома разглеждат поставените от тях въпроси. Те умело съчетават културно-историческите условия с биографията и възгледите на отделните представители на епохата; използват едновременно културно-исторически, литературни и социологически методи, което им позволява да си служат с разнообразен материал от различните области на живота през онези епохи; в анализа на съответните произведения най-голямо внимание отдават на същността, още недооцененото и новооткритото — на онова, което носи в себе си идеите и стилните особености на Просвещението в посочените страни. Трудно е да се каже, че вътрешната връзка между отделните статии е достатъчно стабилна и равномерна в двата тома — едни от тях са тематично така обособени, че имат самостоятелно значение и извън общия контекст. В първия том тази връзка е несъмнено повече спазена и упълътнена, за което допринася и тематичният му облик.

Посочените по-горе положителни качества предопределят в голяма степен критическата оценка на отделните приноси и на изследването в неговата цялост. Валтер Хинк например (редактор на първа част — т. XI) проследява утвърждаването на понятието „просвещение“ (Aufklärung, enlightenment, lumières, illuminisme, illustration), утвърждавайки появата му най-напред в Испания преди 1750 г., после във Франция и като наименование на отделна историческа епоха в Германия, Англия и в други страни, във връзка с което прави следното интересно уточняване: „Понятието („Просвещение“ — бел. моя) означава не само една културна и духовно-историческа епоха, но също и отношение към познатието, което не е свързано с нея“ (т. XI, с. 2). Същият автор разглежда определението на Кант (Просвещението е „излизане на човека от неговото по собствена вина непълнолетие“) и с това набелязва една от посоките на изследването, подчертава социалните предпоставки на голямото движение (развитието на икономическите отношения, появата на бюргерството и неговата роля), изтъква генетическата връзка между естетиката на Декарт и новата философска мисъл, а „френския рационализъм и английския емпиризъм“ приема за „две духовни и философско-исторически направления“, преплитайщи се задълго в системата на Просвещението (пак там, с. 5). Като важни негови отличителни черти са отбелязани също

критическото начало, историзмът и природознанието. „Всичко се подлага на съмнение“ — лише афористично В. Хинк. Извън съмнението остава самият факт на съмнението.

Постигнатото тук „обединяване“ на различни аспекти, набелязването основни тематични линии, както и прецизно формулираните обобщения относно началото и развитието на определени възгледи или особености имат и по-широко значение. Те са в известна степен обособка на изходните позиции на авторския колектив, доизяснявани и разширявани в последващите приноси. В непосредствена и несъмнено близка връзка с уводната статия на В. Хинк е например студията на Армонд Нивеле за литературната естетика, или проучването на Хелмут Арнтцен върху теорията на сатирата през XVIII в. Връзката е най-вече в постановката на въпросите и в подхода на изясняването им, в подчертания интерес към универсалността на явленията и тенденциите, на оформени тогава схващания и теории. Предимно с оглед на това именно се проследява генезисът, утвърждаването и обогатяването на определени възгледи за изобразителното изкуство и поезията, пояснява се връзката на художественото творчество с научните познания, коментира се в исторически и теоретичен план идеята на Лайбниц за „възможните светове“ и връзката ѝ с възприемането на „догмата за вероятностите (там, с. 22), дава се сбита историческа и семантична характеристика на обичайни за темата понятия (вероятност, естетично), посочват се разновидности на представата за „идеалния свят“. Отношението на моралното към естетичното в сатирата е ръководен момент в изложението за „сатиричната теория на Просвещението“.

Естествено анализът и прегледът тук също са ограничени предимно, да не кажем изцяло, с личности и произведения в западноевропейските литератури. Но предпочетените аспекти въвеждат в многообразието и „наднационалната същност“ на процесите, улеснявайки по такъв начин проучването им в други мащаби и с оглед на други изследователски цели. Изключително важна, положителна предпоставка в тази насока, изписваща значението на цялото издание, е информацията относно хронологическите граници на такива идейни или художествени явления, които са съществени за Просвещението и поясняват неговата научна характеристика. Това значение се подсилва от прибавената към всяка статия подборна библиография, макар че тя е трябвало да бъде допълнена и с някои капитални публикации от международни конференции върху Просвещението.

Вече бе посочено, че третата част (т. XIII), издадена под редакцията на Юрген Шакеберг, е посветена главно на Просвещението във Франция, Италия, Испания и Русия. Във връзка с широкото разпространение на идеите, които през XVIII в. манифестира френската обществена мисъл, се загатва за възможността този том да бъде озаглавен „Франция и

нейното европейско въздействие". Колкото и големи обаче да са осинованията, подобно наименование би дало друга и несъгласувана със сегашната концепция на труда насока. Защото най-активната рецепция на дадено течение не е просто разпространение на нещо важно, а движение, развитие със свои източници, постижения и насоки. С други думи: френското Просвещение в Европа и Просвещението в европейските страни са две различни величини, изследването на едната предполага другата, без обаче да отменя самостоятелното ѝ проучване.

Известно отношение към този аспект има много интересният въпрос за родината на Просвещението: Англия с първите му социални, идейни и художествени изяви или Франция с активното им усвояване и пренасяне в други страни, със собствен си оригинален влог? Юрген Фон Шакелберг, който поставя въпроса, пише: „Без английския образец, без английския мотор европейското Просвещение не би се развило така бързо“ (пак там, с. 9). Все пак дава предимство на рецепцията и „немската гледна точка“: От Франция тръгва — добавя той — „навсякъде в Европа идейно новото“, тогава „всичко се преллага на френски език“, а „континенталното Просвещение става преди всичко френско“ (пак там, с. 9—10). Да се възприеме така формулираното становище, без да се направят съответни уговорки и дори възражения, едва ли е възможно. Всяка голяма историческа епоха, каквато е и Просвещението, има не едно, а няколко начала, които не трябва да се сливат в научното им степенуване. Чисто хронологическото предимство на Англия в извята на новите идеи предполага рецепирането им, което от своя страна е едно ново начало или най-малкото един нов момент, който е свързан с първото и го пояснява по същество. От друга страна, произтичащата от подобна постановка апология на дадено национално Просвещение („Континенталното Просвещение става преди всичко френско“, или мисълта за „Френска Европа“) обеднява многообразието на европейското Просвещение и възпрепятства изясняването му.

Близко до този апологетичен момент стои Ю. Шакелберг и с напълно отрицателното си отношение към подробно установените тогава, включително от Халер и Шльоцер, грешки в историческите съчинения на Волтер. „Този списък (от забелязани грешки — бел. моя) днес не интересува никого, докато Волтер с неговите исторически съчинения направи епоха“ — изтъква немският автор, подчертавайки впоследствие, че концепцията на Волтеровата историография „била също така литературна, както и тогавашните негови философии, т. е. просвещенски трудове“ (там, с. 128). Да, така е, Волтер създаде епоха, но установените от съвременниците му грешки следва да бъдат разглеждани в същата посока. Ако наистина тогава всичко е било подлагано на съмнение, то критическата позиция и специал-

но тази на Халер и Шльоцер не трябва ли днес да разглеждаме като една от същностните разновидности на това толкова свойствено за Просвещението критическо начало?

Несъмнена заслуга на Ю. Шакелберг е, че поставя интересния въпрос за „културната хегемония“ на Франция, превърнала се „в рефлекс за самите французи“ от XVIII в. При това не с цел да постигне пълнота в представянето на франкофилството като мряка за отношението Франция — Европа, а да очертае рамките, в които ще бъдат проследени в това съответните явления (пак там, с. 117). С оглед на това авторът привежда изключително показателни примери за възприемането на френския език и френската култура в редица европейски страни, разглежда вътрешната обстановка във Франция по времето на Людовик XIV и нейното „последователно развитие от Ренесанса насам“ (с. 11), представя отделни течения във френската литература и дава една колкото разностранна, толкова и правдива, научно аргументирана в основните си точки характеристика на Волтер. Подобни качества отличават много съдържателните очерци за Монтескьо, Дидро и Жан-Жак Русо, студията „Литературата на жената или Просвещението на малките стъпки“ от Ренате Баадер, проучването за началото на френския материализъм от Дирк Хогес и ценната студия на Улрих Гумбрехт „Скица на една литературна история на френската революция“. Приносен характер има също изследването на Едгар Мах за развитието на книгата като масово средство и „вратата в силата на думата“ — една тема, която навлезе широко в съвременното културознание и стана повод за изясняването на незабелязани или отминавали в миналото съществени особености на националните култури и всеобщия духовен напредък.

Останалите очерци обогатяват представата за Просвещението, проследявайки неговото динамично развитие в други европейски страни. Най-близко до познанията ми е проучването на Райнхард Лауер „Руската литература през XVIII в.“, с което рамките на това издание опират по същество и до славянския контекст на Просвещението. Познат славист-русист със свои приноси в изследването на отделни славянски literatury, авторът на очерка обхваща един от най-характерните и системно изяснявани в науката особености на „руския XVIII в.“: преобразованията на Петър Велики и неговите приемници, създаването на нови културно-просветни и научни институции, напредъка в различните видове изкуства. Развитието на руската литература е представено вешо и сравнително подробно. Опорни тематични линии на анализа са характерните за този период нови изразни форми и тенденции, езиковата реформа на Ломоносов, естетиката и поетиката, състоянието на лирическите жанрове, трагедията, комедията и прозата.

При това вниманието е насочено към основни по значение стилови и жанрови изменения, показателни за динамиката на процесите, за

общото и различното в осъществяваните тогава тенденции, за „по-богатата субстанция и собствения профил“ (пак там., с. 395) на руската литература.

Още в началото на очерка Р. Лауер набляга върху оживените връзки на Русия с големите европейски държави. Съдържанието и въздействието им оценява по същество като преобразяващ фактор в историческия развой на Русия, а едновременно с това и като обосновка на тезата „европеизация и Просвещение“. Използувано често в научната литература като наименование за „новите по дух явления“ в редица национални култури на континента, или още по-точно — за „приобщаването“ им към водещи през даден период идеи, това понятие не изглежда да е напълно точно и приемливо като характеристика на съответните процеси. Още по-несигурно е то като възможност за сравнителна оценка, доколкото в подобни случаи не надвишава смя-

съла на понятието „влияние и почти се изравнява с него като негова разновидност. Във всеки случай никой още не е конкретизирал значението му въобще и специално в сравнителното литературознание.

Части от едно солидно издание с широк замисъл, разглежданите два тома са сред сполучливите и не така много на брой нови проучвания за Просвещението. Изнесената богата информация и преди всичко направените въз основа на нея точни обобщения по редица въпроси предопределят изследователския характер на тези два тома и тяхното несъмнено положително значение за по-пълната оценка на една от най-динамичните епохи в историята на европейските народи. Умело подобрите илюстрации и художественото оформление на томове повишават тяхната стойност, а тяхното разглеждане е приятно за читателя-специалист.

Илия Конев

SOMMAIRE

Christo Christo v — De la question du rôle de la Bulgarie au sujet du progrès culturel des Balkans et de l'Europe du Sud-Est (jusqu'à la Libération de 1878)	3
<i>120 ans de la naissance d'Aléko Constantinov</i>	
Katia Baklova — „Il nous faut des idéals. . .“ (De la position civique et l'activité socio-politique d'Aléko Constantinov)	19
<i>Quatre-vingt ans de la naissance de Kamène Zidarov</i>	
Stéphane Kolarov — Entre la justice de la vie et l'élan spirituel	38

Miléna Tzaneva — Poète, héros et lecteur (Observations sur la poésie bulgare de Botev à Vaptzarov)	51

Rada Balareva — La dramaturgie d'Anton Strachimirov, un moment de l'évolution du drame théâtral bulgare	73
<i>Analyses</i>	
Lioubomir Ténev — „Les Maîtres“ de Ratcho Stoianov	97
<i>A travers la pensée esthétique mondiale</i>	
Kenneth White — Essais	115
<i>Communications scientifiques</i>	
Nicolai Tchernozemski — La littérature comparée française contemporaine, problèmes et tendances d'évolution (écrit selon des matériaux tirés de la „Revue de Littérature Comparée“)	135
Nicolai Dontchev — Lettres de Chéorghî (Georges) Pappazov, artiste-peintre et écrivain	148
<i>A travers la presse étrangère</i>	
Lu dans les revues littéraires de la République Démocratique Allemande, d'Angleterre et U.S.A.	150
<i>Revue</i>	
Eléna Kotzeva — „Manuscrits bulgares, serbes et moldavo-valaques selon une description de M. P. Pogodine“, par Climentina Ivanova	158
Ivan Popivanov — „Souvenirs sur des créateurs de la parole“, par Stéphane Popvassilev.	161
Ilya Konev — „Neues handbuch der literaturwissenschaft“. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. Frankfurt am Mein.	162

СП. „ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ“ ПРИЕМА ЗА ПУБЛИКУВАНЕ СТАТИИ С ОБЕМ
ДО 40 СТАНДАРТИНИ МАШИНОПИСНИ СТРАНИЦИ. РЪКОПИСИ, НАДВИШАВАЩИ
ТОЗИ РАЗМЕР, НЕ СЕ РАЗГЛЕЖДАТ ОТ РЕДКОЛЕГИЯТА

Всички се разпознават: сп. „Литературна мисъл“, ун. „Чичков“ 52
изд. 12, 1113 София, кат. 12-25 (изд. 12-24)

Издателство на литература
при БАН
1913
4/10 Ленински, Бл/м

Технически редактор Е. Митов

Коректор Е. Алексиев

Датум на избор на 18. XII. 1952 г. Поправки на печат на 10. III. 1953 г. Формат 70/100/16
Печатни коли 10,38 Издателски коли 11,45 Тираж 1650 Изд. номер 9103
Годишен абонамент 12 лв. Отделна книжка I, 30 лв.

Печатница на Издателството на Българската академия на науките
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 6
Поръчка № 66